

Benő Attila: A dolgok másik neve

Alkalmazott Nyelvtudomány
XII. évfolyam 1-2. szám 2012.

(Kolozsvár: KOMP-PRESS Kiadó, 2011.
[Ariadné Könyvek] 292 p.)

A tanulmánykötet Benő Attilának, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszéke egyetemi docensének tizenegy korábbi, különböző helyeken megjelent dolgozatát tartalmazza a jelentésemélet, a fordításelmélet és a kontaktológia területéről. A tanulmányok kapcsolódási pontja a név, a kifejezés és a jelentés változatosságának vizsgálata a nyelvek és a nyelvváltozatok, illetve az értelmezők kontextusában.

Az első fejezet három tanulmánya a jelek jelentéslehetőségeit vizsgálja. A *Szimbólum és értelmezés. Másodlagos szimbolizáció a nyelvhasználatban* című dolgozat az elsődleges és a másodlagos szimbolizáció fogalmát vezeti be a nyelvi jel objektív és szubjektív vonatkozásai alapján. A szerző elsődlegesnek nevezi a nyelvi jelnek a korábbi szakirodalmakból ismeretes ábrázoló funkcióját, azaz a jeltárgy fogalmi szimbolizációját, másodlagosnak pedig a tisztán fogalmi tartalmakon túli konnotatív jelentéseket. Ezt a kommunikáció során zajló, az értelmező egyén nézőpontjától függő, érzelmi, asszociatív jelentéslehetőségeket magában hordozó folyamatot nevezi másodlagos szimbolizációnak. A szerző szól az egyén

élettapasztalatától és pszichikai tulajdonságaitól függő individuális vagy egyéni konnotációról, s az ezekből konvencionálizálódó, a beszélőközösség körében általánosan elfogadottá váló kultúrkonnotációról. A megkülönböztetés jelentősége, hogy magyarázatot adhat sok, a kommunikációs folyamat résztvevői között kialakuló vitára, hiszen Humboldtot idézve: „azzal a művelettel, ahogy az ember kitermeli magából a nyelvet, egyben bele is szövi magát” (28). A félreértés lehetőségeivel foglalkozik a *Mi és mások. Kommunikáció és sztereotípiák* című írás is, amely a szociálpszichológia tanulságait is figyelembe véve továbbgondolja az egyéni asszociációk kérdéskörét, s a vita kialakulását az adott kategóriáról kialakult eltérő kollektív mentális képekkel, a sztereotípiákkal magyarázza olyan példán szemléltetve, mint a ’Magyarországon mindenáron letelepedni kívánó’, ’élősködő’ *határon túli magyar*. Csakhogy a *határon túli magyar*: általános fogalom, amelyről csak annyit lehet állítani, hogy Magyarországon kívül él, és magyarnak tekinti magát. Minden más hozzá társított tulajdonságjegy olyan képet, sztereotípiát alakít ki, amely teljes mértékben nem érvényes arra a hatalmas tömegre, amelyet ilyenként egyneművé formálunk (62–3).

A *hatalom (továbbélő) metaforái* című tanulmány az 1989 előtti totalitárius rendszer jellegzetes, a

korszak erdélyi magyar sajtótermékeiben fellelhető metaforáit elemzi Lakoff és Johnson kognitív metaforaelmélete alapján, s azt is vizsgálja, mennyire általánosak és milyen kontextusban használatosak a kilencvenes években. A dolgozatban körüljárt metaforák: A NÉP HADSEREG, ebből következően A PÁRT VEZÉRKAR, AZ ÁLLAMPOLGÁR KATONA, A TEVÉKENYSÉG HARC, illetve A KULTÚRA FEGYVER. Noha több metafora nem kizárólag az elemzett korszak terméke, hanem évszázados hagyományokkal rendelkezik, a politikai nyelvezet kisajátította őket, és a manipuláció egyik eszközeként a társadalom közgondolkodását, világképét formálták.

Ilyen értelemben a metaforák, bármennyire is elkoptatottak, megkövültnek vagy áttetszőnek látszanak, mint valami vírusok ott élőködnek észlelésünkben, kész sémákra, sztereotípiákra egyszerűsítik a valóság bonyolult viszonyait, és eszerint láttatják őket (58).

A második fejezetben a fordíthatatlanság nyelvi és kulturális okait (*A fordíthatatlanság kérdése. A probléma forrásai*), a XIX. századi magyar célnyelvű műfordítás elveit (*Fordítási elvek a 19. században*) és gyakorlatát (*Fordítás és pragmatikai adaptáció*), valamint a nyelvek eltérő modalitásának, azaz a mondatban megjelenő beszélői értékeléseknek a fordításra vonatkozó következményeit járja körül az angol és a magyar nyelv

viszonylatában (*Modalitás, nyelvi kategorizálás, fordítás*).

A szerző a vonatkozó szakirodalmak alapján megkülönbözteti a célnyelv lexikai hiányából származó nyelvi fordíthatatlanságot, amely a referenciális jelentés körülírásával vagy egyéb szószerkezetekkel, mondatokkal pótolható, illetve az adott kulturális fogalom vagy gyakorlat ekvivalencia-nélküliségéből fakadó, tényleges jelentésvesztéssel járó kulturális fordíthatatlanságot. A fordítás a nyelvspecifikus jellemzők, a forrás- és a célnyelvi beszélők eltérő kognitív környezete miatt (kismértékben) lehetetlenség, a nyelvi univerzálék és az emberi gondolkodás fogalmi kategóriáinak bizonyos mértékű egybeesése révén viszont nagyobb mértékben lehetséges. A kulturális különbségek okozta fordítási nehézségek egyik megoldása a pragmatikai adaptáció, más néven kulturális áthelyezés (az irodalom- és színháztörténeti hagyományban: magyarítás), amelynek eredményeképpen a drámafordításokban a magyar közönség korabeli társadalmi valóságába illeszkedő szereplőkkel, helyszínekkel és cselekményekkel találkozhatunk, gondoljunk például a Lear királyból lett Szabolcs vezérre. A fordítási elveket tárgyaló tanulmányban többek között Aranka György, Döbrentei Gábor, Bolyai Farkas, Kazinczy és köre, Vörösmarty, Arany és Brassai Sámuel sok esetben ma is helytálló nézeteivel és gyakorlatával ismerkedhetünk meg. Vitáik,

törekvéseik egy olyan egységes fordítói hagyományt hoztak létre a század végére, amelyre a Nyugat műfordítói is építhettek.

A kötet utolsó egysége a határon túli kisebbségi magyar nyelv változataival és helyzetével foglalkozik. Vizsgálja a moldvai csángók megnyilatkozásaiban jelentkező román nyelvi hatást: a lexémák, a szószerkezetek és a mondatok szintjén történő kódváltást, a tükörszerkezeteket, valamint a szórendiséget. Ez az elemzés ismételten alátámasztja a szókincsen túllépő, már a grammatikai rendszert is érintő erőteljes román hatást (*Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban*). A kötet két tanulmánya is szól a határtalanításnak nevezett új szótári programról. A folyamatosan bővülő internetes adatbázis elsőként összegzi a Kárpát-medencei kisebbségi magyar nyelvváltozatok fontosabb idegen és kölcsönszavait (a Ht-online korpusz elérése a Termini kutatóhálózat honlapján: <http://ht.nytud.hu/htonline>)

(*Köznyelvi lexikai egységek szemantikai sajátosságai a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban*). De a határtalanítás része a külső régiókban élő magyar nyelvhasználatának általánosan elterjedt elemeinek a beépítése is a magyar lexikográfiai kiadványokba (pl. ÉKsz.²; Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila szerk. 2004. Helyesírás. Osiris. Bp.; Tolcsvai

Nagy Gábor szerk. 2007. Idegen szavak szótára. Osiris. Bp.; Eöry Vilma szerk. 2007. Értelmező szótár+. Tinta. Bp.). *A dolgok másik neve. Újabb erdélyi lexikográfiai munkálatok* című tanulmányból emellett a kétnyelvű környezetben élő erdélyiek számára készült további új nyelvhasználati segédeszközökről, kétnyelvű szaknyelvi – közigazgatási, gazdasági, jogi, műszaki-tudományos, oktatásterminológiai, matematikai, kulturális – szótárakról is tájékozódhatunk. *A hivatali nyelv és a nyelvi tervezés* című dolgozat a külső régiókban élő kisebbségi magyar nyelvváltozatokra jellemző funkcionális nyelvvesztés kérdését vizsgálja. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a törvények és a társadalmi gyakorlat korlátozásai miatt a vernakuláris nyelvváltozat jelentősen visszaszorult az államnyelvvel szemben nemcsak a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, hanem a kereskedelem és az oktatás kommunikációs színterein is. Noha a hivatali nyelv a szaknyelvek sorába tartozik, ennek általános használatú elemei voltaképpen a köznyelv, s ezzel a szókölcönzések jelentős rétegét képezik (pl. *abonament* 'bérlet', *csertifikát* 'igazolás', *patron* 'tulajdonos'). Mennyiségi arányuknál pedig még nagyobb az elterjedtségük: a vizsgálatok szerint a közigazgatási nyelvből származó 216 elem 80,55%-a regionális vagy népnyelvi szinten használatos. Az elemzés kijelöli a nyelvtervezés legfontosabb feladatait: a romániai

magyar közigazgatási szókincs kodifikációját, hiszen a jelenlegi közigazgatási törvény is jelentősen bővíti a kisebbségi magyar nyelv használati körét, a lehetőséggel viszont csak a megfelelő egységes regiszter ismeretében tudnak élni az érintettek. E téren jelentős lépés volt 2002-ben, illetve 2004-ben a *Román-magyar és Magyar-román közigazgatási szótár* megjelenése.

Benő Attila tanulmánykötetét nemcsak elméleti tárgyú dolgozatai, hanem azok kérdéseivel szorosán összefüggő gyakorlati vonatkozású írásai, problémafelvetései miatt is jelentősnek tartom. A dolgozatok egy kötetben való megjelenése örvendetes módon megkönnyíti a jelentésemélet, a fordításelmélet és a romániai kisebbségi magyar nyelvváltozatok aktuális kérdéseit bemutató tanulmányok elérését az anyaországi és más határon túli régiókban élő kutatók, hallgatók, s élvezetes stílusának köszönhetően akár a laikusabb érdeklődők számára is.

PARAPATICS ANDREA

**Cserniczkó István (Szerk.):
Megtart a szó. Hasznosítható
ismeretek a kárpátaljai
magyar nyelvhasználatról**

(Budapest – Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Hodinka Antal Intézet. 2010. 145 p.)

A kötetet, amely az elmúlt 15 év tudományos kutatási eredményeit

tartalmazza, és amelyet öt alegységbe bontott a szerkesztő, hét szerző írta.

A szerkesztő alapvető célként a tájékoztatást, ismeretterjesztést jelöli meg, elsődlegesen a kárpátaljai kétnyelvűségben élő szülők, pedagógusok, köztisztviselők, vállalkozók, üzletemberek és helyi politikusok számára, hogy a célközönség ne csak passzív szemlélője maradjon a körülötte zajló nyelvi folyamatoknak, hanem értse, és tudatosan alakítsa is azokat.

A kötet tartalomjegyzéke nem a megszokott. Első ránézésre olyan érzést kelt az olvasóban, hogy számos (több mint negyven) cikkre számíthatunk, valójában azonban hét terjedelmes tanulmányról van szó, amelyeknek bevezető tanulmányai és alegységei is fel vannak tüntetve a tartalomjegyzékben.

Az első egység *Akik a magyar nyelvet fenntartják: magyarok és magyar anyanyelvűek Kárpátalján* címet viseli, és a magyarság lélekszámára, területi elhelyezkedésére, az anyanyelvi, nemi, vallási összetételre és egyéb demográfiai tényezőre hivatott rámutatni. Ez a rész a nem szakemberek számára meglehetősen száraz téma lehet, azonban számos kép, táblázat, diagram szolgál illusztrációul, így maga a tanulmány elolvasása nélkül is hasznos információhoz juthat az olvasó. A tanulmány szerzői: Molnár József és Molnár D. István.

A második egységben (*A kétnyelvűség és a magyar nyelv használhatósága*) két tanulmány

található, írói Csernicskó István, Beregszászi Anikó és Karmacsai Zoltán. A *Nyelvhasználati helyzetek és színterek* c. tanulmányban az olvasó a kétnyelvűség részletes és könnyen megérthető leírását olvashatja. A szerzők több oldalról is bemutatják a kétnyelvűség mibenlétét, egyrészt világviszonylatban, másrészt pedig kárpátaljai hétköznapi példákat, felméréseket is elénk tárnak, kitérnek a nyelvválasztásra különböző életkorban, helyzetekben és társadalmi szintereken. A tanulmány nyelvezete, többnyelvűségre vonatkozó példái és ábrái egyszerűek, világosak. A más szerzőktől idézett külön részek alátámasztják a tanulmányban olvasottakat, a szómagyarázatok pedig megkönnyítik a laikus olvasó számára is a szöveg megértést.

A *Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?* c. tanulmány és annak alrészei talán a legelvezetesebb részét alkotják a kötetnek. Ez szól leginkább a szülőknek. Először bemutatja a kétnyelvűség típusait a nyelvelsajátítás ideje (gyermekkor, fiatalkor, felnőttkor) és indítéka/oka (természetes, önkéntes vagy elrendelt) szerint, és felhívja a figyelmet arra, hogy a kétnyelvűség létrejöttének két leggyakoribb színtere a család és az iskola, továbbá bemutatja a kétnyelvűvé válás szimultán és szukcesszív folyamatait is. Ez általános bevezetőnek tekinthető a következő rész előtt, amelyben először a csecsemőkori anyanyelv-elsajátítás szakaszairól írnak a szerzők, majd

áttérnek ugyanennek a folyamatnak némileg különböző fokozataira abban az esetben, amikor a gyermek párhuzamosan két nyelvet sajátít el. Kitérnek olyan jellegzetességekre, mint pl. a szókincs fejlődése a két nyelv elemeivel keverve, majd két- vagy többszavas mondatok megjelenése. Eleinte a két nyelv szavai keveredhetnek egy mondaton belül, majd a harmadik szakaszban kibővül a szókincs mindkét nyelvben elkülönülten. Erre az utolsó szakaszra egyetlen szabályrendszer használata jellemző még, amit később az elkülönült nyelvtan követ. A párhuzamosan történő kétnyelvű nyelvelsajátítás legkönnyebben a nyelvileg vegyes házasságban élő szülők gyermekeinél történik meg. Megfogalmazódik az a kérdés is, hogy mikor lehet vagy kell elkezdni a második nyelv tanulását akkor, ha nem kétnyelvű családban nő fel a gyermek, és a választ némiképp a "kritikus periódushoz" kötik. Míg az anyanyelv elsajátításánál ez a periódus, amelynek során mindenképp nyelvi ingereknek kell érniük a gyermeket ahhoz, hogy megtanuljon beszélni, másfél és nyolc éves kor között van, a második nyelv esetében a pszichológusok és a nyelvészek többsége szerint négy és nyolc/kilenc éves kor között célszerű elkezdni a szervezett oktatást.

Az iskolai oktatás megkezdése és a tanítási nyelv kiválasztása számos kétnyelvű családban dilemmát okoz, hiszen a szülők többsége fontosnak tartja mind az anyanyelv oktatásban való érvényesülését (az azon való tanulást és ezáltal a történelmi

ismeretek megszerzését, a múltból eredő hagyományok és értékek tiszteletét), mind az államnyelven való boldogulást is, azaz az államnyelv iskolában történő magas szintű elsajátítását. A *Tannyelv választási útmutató szülőknek és pedagógusoknak* alegység címe magáért beszél. Ebben a tanulmányban a szerző ismerteti a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűségi helyzetek közötti különbségeket, a felszíni és kognitív kompetenciák mibenlétét és az anyanyelven és második nyelven folyó oktatás eltérő következményeit. A szerző egyértelműen az anyanyelven történő oktatás mellett áll ki, érveit hazai és külföldi felmérések eredményeivel támasztja alá. Reális célnak az ún. anyanyelvdomináns additív kétnyelvűséget határozza meg, amely azt jelenti, hogy az anyanyelve mellett a gyermek a többségi nyelvet is elsajátítja olyan szinten, hogy az lehetővé tegye számára a társadalmi integrációt, ugyanakkor az anyanyelv megtartását nem veszélyezteti. A jelenlegi állampolitika és az általa támogatott oktatási formák és programok nem minden esetben teszik ezt lehetővé.

A kötet harmadik egységében, amelynek szerzői Beregszászi Anikó, Cserniczkó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita (*A kétnyelvűség hatása a kárpátaljai magyar nyelvhasználatra*), két tanulmány és azok alegységei találhatóak. Fő témája az érintkező nyelvek egymásra hatása. Ez a hatás

a nyelv minden szintjén nyomot hagy, de a legfeltűnőbb hatása a szóképzésen mutatkozik meg, szókölcsonzés (direkt kölcsonzés, hangalakkölcsonzés, hibrid kölcsonzés, jelentéskölcsonzés, tükörszavak) formájában. Ezek jelentésének és eredetének részletes magyarázata mellett a szerzők nagy számú, a mindennapi életből vett nyelvi példával és fényképpel is szolgálnak.

A nyelvi érintkezések hatása a grammatikai rendszerben is kimutatható, ám ezek a hatások nem olyan könnyen vehetők észre a nem szakemberek számára, mint a kölcsonszavak, és gyakran csak gyakorisági, statisztikai eltérésként mutathatók ki (ez feleletválasztós feladatok elemzésével történhet: az alanyok inkább azt a válaszlehetőséget választják, amely a környezetükben beszélt nyelv rendszeréhez közelebb áll).

A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában c. tanulmányból kiderül, hogy a nyelvtani szabályok, a szóképzés és a hangtan ismerete mellett a 'nyelvi viselkedés' ismerete is szükséges a sikeres kommunikációhoz, azaz tudni kell, hogy kivel, mikor, milyen nyelven lehet beszélni. A kétnyelvűek kommunikációs kompetenciája lehetővé teszi, hogy a közösségben érvényes szokások szerint megválasszák a kommunikáció nyelvét, továbbá azt is, hogy időnként beszélgetés közben is váltogassák a nyelveiket (kódváltás). Az ilyenfajta beszédviselkedés az egynyelvű

emberek számára rendszertelennek, logikátlanak tűnhet, és olyan érzést kelthet, hogy a beszélők egyik nyelvet sem ismerik jól, azonban a kétnyelvűek körében ez természetes és szükségszerű jelenség. A kódváltás mindig valamilyen kommunikációs cél érdekében, tudatosan, leggyakrabban a kétnyelvűek egymás közötti kommunikációja folyamán történik. Előidézői lehetnek: identitás kifejezése, egy adott kifejezés ismeretének hiánya az egyik nyelvben, idézés, magyarázat/értelmezés, társadalmi státusz kifejezése, nyelvi játék, mások kizárása a társalgásból, vagy éppen az ellenkezője (szolidaritás).

Külön alegység foglalkozik a névhasználati és megszólítási szokásokkal, amelyek különböznek a magyar és az ukrán (vagy orosz) nyelvben. Erre kitűnő példa az asszonynevek (Magyarországon gyakori a *-né* képző, míg ugyanez nem jellemző a kárpátaljai asszonynevekre, hiszen annak megfelelője nem létezik a szláv nyelvekben), valamint a hivatalos iratokba beírandó *Anyja neve*, amely helyett a szláv okmányokban az apa utóneve szerepel (általában *-ov*, *-ovics*, *-jevics*, *-ovna*, *-jevna* toldalékkal ellátva).

A negyedik egység a *Jogok és lehetőségek az anyanyelv használatára* címet viseli. A szerző (Csernicskó István) célja, hogy az Alkotmányból, törvényekből, egyéb (nemzetközi) dokumentumokból, elnöki, kormány- és minisztériumi rendeletekből összegyűjtött,

válogatott összefoglalóval és annak magyarázatával segítséget, támpontot adjon a kárpátaljai magyaroknak kisebbségi, nyelvi és nyelvhasználati jogaik és lehetőségeik megismerésében. A szerző leszögezi, hogy Ukrajna hivatalosan törekszik saját jogrendszerét a nemzetközi ajánlásokhoz, normákhoz igazítani, de a jogharmonizáció nem megy zökkenőmentesen, sőt sok esetben a már meglévő kisebbségi jogokat is leszűkítették. Az ukrainai kisebbségi nyelvek használatát szabályozó dokumentumok gyakran burkoltan, homályosan fogalmaznak, a törvények szövegében előforduló egyes fogalmak meghatározása is hiányzik vagy nem egyértelmű, és mindez nehezíti a jogértelmezést, joggyakorlást és a rendelkezések alkalmazását.

Az utolsó rész *Az anyanyelv fenntartásának szándéka* címet kapta, szerzője szintén Csernicskó István, aki itt a kétnyelvűség és a nemzeti/kulturális identitás kapcsolatát boncolgatja, kitérve a magyar nyelv fontosságára és presztízsére is a beszélők körében.

A kötetet nem megszokott *Ajánlott irodalom* zárja, amelyben a szerkesztő a kötet fejezeteihez külön-külön ajánl olvasmányokat, nem listaszerűen, hanem egy-egy mondattal kiegészítve.

A kötet már említett célját a szerzők és a szerkesztő mindenképpen elérte. Küllemében nagyon esztétikus, jó minőségű kiadványt vehet kezébe az olvasó. Színes, sok ábrával, fényképpel,

idézettel, diagrammal, táblázattal tarkított tanulmányokat olvashatunk e témában, legyen akár laikus szülők, pedagógusok, üzletemberek vagy politikusok. A szerzők lényegre törők, felvetéseiket, elemzéseiket minden esetben életszerű, valós példákkal, felmérésekkel, képekkel támasztják alá. A különböző témák jól elkülönültek, így mindenki kedvére válogathat az őt érdeklő témák között. A kötet által hasznos ismeretekre tehetnek szert azok a kutatók is, akik hasonló témákban, más helyszínen kutatnak.

BAJTAI ANNA

Kovács László: Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban

(Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2011. 227 p.)

Kovács László kötetének témája a mentális lexikon vizsgálata többféle szempontból. Egyrészt pszicholingvisztikai szempontok alapján, másrészt egy hálózathoz tartozó egységként. A mentális lexikont leginkább agyi szótárként értelmezik (Gósy, 2005), bár egységes definíció nincs, hiszen a kutatóknak még mindig nem sikerült megfejtetniük a mentális lexikon működését, csupán módszereket találtak, amelyekkel kutathatóvá vált. Gósy Mária *Az életkor hatása a mentális lexikonra* című cikkében azt írja, hogy a

szóasszociáció módszerét nemcsak a mentális lexikon felépítésének, de nagyságának, sőt bizonyos értelemben a működésének a megismerésének a működésére is használják (MNyr 124/4, 410-423.).

A különböző módszerek közül a szerző a hálózattudományi megközelítésekben kiindulva közelíti meg a mentális lexikon szerveződését. Megközelítése egyszerre hálózatalapú (2. fejezet) és hálózatközpontú (3. fejezet). A kötet kiemelkedő jelentősége az Agykapocs-rendszer, melyet maga a szerző írt meg, majd alkalmazta az internet-felhasználók körében. Az Agykapocs-rendszer egy többnyelvű elektronikus szóasszociációs adatbázis, melyet a mentális lexikon összefüggéseinek alaposabb vizsgálatára hozott létre.

Az összegyűjtött adatok jelentős mennyisége és a válaszadók által megadott információk lehetőséget biztosítanak a szakemberek és nem szakemberek mentális lexikonjának feltérképezésére, ezzel pedig nagyban hozzájárul az adott szakma terminológiájának fejlesztéséhez.

A kutatás három fő területre koncentrált: a pszicholingvisztikának a mentális lexikkal kapcsolatos vizsgálataira, a szaknyelvben fellelhető fogalmi rendszerekre, valamint a hálózatkutatásra.

A kötet két nagy egységre osztható: az első rész – 2.-3. fejezet – elméleti áttekintést ad a témáról, különös tekintettel a mentális lexikon kutatásán belül a

gyermeknyelv és kétnyelvűség kérdéskörére. A második rész – 4.-6. fejezet – a szerző Agykapocs-rendszerét mutatja be, az adatok alapján a mentális lexikon szaknyelvi szerveződését tárja fel.

Az első rész bemutatja a hálózat kutatás fontosabb eredményeit az elmúlt tíz évben, valamint bebizonyítja, hogy a mentális rendszer egy olyan tároló rendszer, amelyben hálózatszerűen rendeződnek az egységek. A szerző megfogalmazza azon észrevételét is, hogy mivel a kutatott hálózatok annyira eltérőek, hogy csak olyan szakember kutathatja, aki egyszerre jártas az adott szakterületben és a hálózat kutatásban is, így felmerülhet, hogy csak kutatási módszerként alkalmazható a tudományág, önálló tudományként nem.

Kovács László a jelenlegi kutatások alapján a következő nyelven belüli hálózatokat említi: nyelvtani hálózatok, szemantikai hálózatok, a beszélők között létrejövő hálózatok, valamint az agyban kimutatható neurális hálózatok.

A kötet második részében betekintést kapunk a szerző által megalkotott Agykapocs-rendszerbe. A rendszert szóasszociációs adatok gyűjtésére hozta létre Kovács László. A szóasszociációs adatok gyűjtése viszonylag hosszú múltra tekint vissza, Francois Galton 1883-as introspektív asszociációs vizsgálata óta folynak ilyen jellegű pszicholingvisztikai kutatások. Az Agykapocs-rendszer Prószéky Gábor

szerint a '83-as teszt írott nyelvre és internetre adaptált változata. A szerző az adatok gyűjtésének és feldolgozásának megkönnyítése céljából hozta létre elsősorban. Az Agykapocs-projekt jelenleg az Interneten érhető el, jelenleg 11 nyelven. A felhasználó a megjelenő hívószavakra begépel az első eszébe jutó szót, majd továbblép a következő szóra. A program az egyes szavakra adott válaszok idejét is rögzíti, az adatbázis pedig a MySQL adatbázisban kerül tárolásra. A projekt általános következtetéseket próbál levonni a résztvevő személyek asszociációiból, ami megfelel a szerző által követett Lengyel Zsolt-féle asszociációs vizsgálati normáknak. A rendszer lezárását tekintve a szerző mellett érvel, hogy ha a rögzített adatokat évenként csak részlegesen zárja le, és külön tárolja az állapotokat, akkor az adatok évenként elemezhetőek lesznek, és a változások jobban követhetőek. Az ötödik fejezetben Kovács László egy példán keresztül mutatja be, hogy milyen vizsgálatok végezhetőek az Agykapocs-kutatás eredményeinek felhasználásával. Köznyelvi és gazdasági szaknyelvi hívószavakra adott válaszokat vizsgált gazdasági szakemberek és nem szakemberek adataiban és arra kereste a választ, hogy befolyásolja-e, és ha igen, milyen mértékben a szakmai tudás a mentális lexikon rendezettségét. A kutatás alapján elmondható, hogy a szakszavak kapcsolatai a mentális lexikonban egyfajta kontinuumon helyezkednek el. Megnézte, hogy a köznyelvi

szavakra milyen válaszok születtek: többnyire köznyelvi szavakat hívnak elő. A köznyelvhez és a szaknyelvhez egyaránt köthető szavak (ezeket gyenge szakszónak nevezi) egyaránt kapcsolódnak szakmai fogalmakhoz és köznyelvi szavakhoz is. A szaknyelvhez köthető szavak, azaz az erős szakszavak többnyire szakszavakat hívnak elő. A válaszok alapján elmondható, hogy a szaktudás mélyülésével és az életkor előrehaladtával, azaz a tapasztalatok bővülésével változnak a mentális lexikonban a kapcsolatok: több és erősebb kapcsolat alakul ki a szaknyelven belül.

A szaknyelvek tárolását ezek után Kovács László Navracsics Judit nyomán a késői második nyelv tanulók nyelvvelsajátításához hasonlítja, melyben a deklaratív memória kap kiemelt szerepet a logikai kapcsolatokkal egymáshoz rendelt elemek tárolásában.

A kutatás alapján feltételezhető, hogy

a mentális lexikon hálózatos felépítésű: működését különböző szinteken és mértékben együttműködő hálózatok, vagyis egy összetett, sok hálózatot magába foglaló multidimenzionális hálózat határozza meg.

A kutatás alapján elmondható, hogy a mentális lexikon szerveződése szakemberek és nem szakemberek között eltérő, a gyenge

és erős szakszavak kapcsolódási struktúrája eltérő.

Az Agykapocs-rendszerrel olyan kapcsolatok is kimutathatóvá váltak a mentális lexikonban, amelyre hagyományos adatgyűjtéssel nem, vagy csak korlátozottan van lehetőség.

A szerző felismerte, hogy az eredmények elemzése során – mivel internetalapú rendszeren dolgoztak a résztvevők – figyelembe kell venni az elektronikus kommunikáció nyelvhasználatának befolyását is.

Az Agykapocs-kutatás többnyelvű asszociációs adattal történő bővítése lehetőséget nyújt majd a mentális lexikon kontrasztív vizsgálatához.

Irodalom

- Gósy Mária** (2005) *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Gósy Mária** (2000) Az életkor hatása a mentális lexikon működésére. *Magyar Nyelvőr* 124/4. 2000. 410-423.
- Prószéky Gábor**: Bírálói vélemény: http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2011/Kovacs_Laszlo_biralat_Proszeky_Gabor.pdf
- Lengyel Zsolt** (2006) *Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája*. Budapest: Tinta Kiadó.

TÓTH SZILVIA

Kövecses Zoltán – Benczes Réka: Kognitív nyelvészet

(Budapest: Akadémiai Kiadó. 2010. 256 p.)

Kövecses Zoltán és Benczes Réka könyvének célja a kognitív nyelvészet aktuális eredményeinek bemutatása és rendszerezése magyar nyelven, valamint az olvasó bevezetése a kognitív nyelvészet alapjaiba. Az Akadémiai Kiadó kötete hiánypótló jellegű: habár – a tudományterület rövid múltja ellenére – világszerte számos kognitív nyelvészeti kutatás folyik, korábban nem jelent meg olyan összefoglaló kötet, amely a kognitív nyelvészet összefüggéseit bevezető jelleggel, magyar nyelven tárná az olvasó elé. A kognitív nyelvészet irodalma ennek ellenére szerencsére magyar nyelven is jelentősnek mondható: a tudományterülettel jellemzően periodikákban megjelenő tanulmányok foglalkoztak, azonban a kognitív nyelvészetet részben érintő (pl. Kiefer, 2000, 2007), illetve a kognitív nyelvészet egyes részterületeit mélyen feldolgozó kötetek (pl. Kövecses, 2005) is megjelentek. Jelen szintetizáló kötet a valóság, gondolkodás, megismerés, kultúra, nyelv és jelentés összefüggéshalmaz elemeit és kapcsolatait vizsgálja a kognitív nyelvészet módszereinek és eszközrendszerének segítségével. A könyv egyúttal egy olyan bevezetésnek tekinthető a kognitív nyelvészet vizsgálati területeibe, amely nem csupán az idegen – többnyire angol – nyelvű

szakirodalmat dolgozza fel és mutatja be, hanem a nemzetközi trendekbe egyben a magyarországi kognitív nyelvészeti kutatások eredményeit is integrálja.

Az első, bevezető fejezet a jelentésalkotás kérdéskörét körüljárva ismerteti meg és sarkall gondolkodásra a valóság, az elme, a nyelv és a jelentés összefüggésrendszerében. A második és harmadik fejezet a kategorizálás kérdéskörét járja körül: a klasszikus (Arisztotelész és Wittgenstein) és modern kategorizáció-elméletek (a prototípus-elmélet és a példaalapú modell) mellett a kategorizációs szintek is bemutatásra kerülnek. A szerzők rámutatnak, hogy az alapszintű kategóriák nem univerzálisak, hanem kultúrafüggők is. A negyedik fejezet a Fillmore-féle fogalmi keret – „a fogalmi kategória strukturált mentális reprezentációja” (51) – (frame) jellemzőit mutatja be. A fogalmi keretek egyben kulturális képződmények is, amelyek megkönnyítik a kategorizálást, valamint a nyelvi információk feldolgozását. A következő fejezetek a fogalmi kereteken belüli – metonímia – és fogalmi keretek közötti – metafora – megfeleléseket tárgyalják. A metaforák – hasonlóan a fogalmi keretekhez – kultúrához kötött entitások, ugyanakkor a metaforák kultúrán belül is társadalmi, regionális, de akár egyéni eléréseket is mutathatnak. Jelentés és gondolkodás kapcsolatát vizsgálva (8. fejezet) a szerzők

megállapítják, hogy „gondolkodásunk (illetve a jelentés) részben szó szerinti (amikor a fizikai dolgoknak és eseményeknek felel meg), részben pedig figuratív (amikor az elvont dolgoknak felel meg)” (131). A képi sémák, (9. fejezet) amelyeken fogalmi rendszerünk nagy része alapul, szintén segítenek a világ értelmezésében. A világ ugyanazon részletét vagy történéseit ugyanakkor többféleképpen értelmezhetjük: ezeket az értelmezéseket alternatív konceptualizációnak nevezzük (10. fejezet). Ezen alternatív értelmezések a figyelemmel, az ítéletalkotással és összehasonlítással, a perspektívával, valamint az ezekből alkotott átfogó képpel függnek össze. A Fauconnier-féle mentális terek a 11. fejezet témája: ezek olyan aktivált fogalmi struktúrák, amelyeket adott szituációban aktivál a beszélő, és amelyeket más mentális terekkel (pl. vélekedés, lehetőség) megfelelések kapcsolnak össze. Mentális terek között nem csak megfelelések jöhetnek létre, hanem integráció is; ilyenkor fogalmi integrációról (blend) beszélhetünk (12. fejezet), amikor a mentális terek integrációja során egy új, integrált tér keletkezik. A kognitív megközelítéseket a kognitív nyelvtanokról szóló fejezet (13. fejezet) zárja, amely nyelvtani jelenségek és a kognitív megközelítések kapcsolatát elemzi. A 14. fejezet – összefoglalva a kötet eredményeit – integrálja és szintetizálja jelentés, nyelv és kultúra kapcsolatát. A kognitív

nyelvészet célja ezek szerint a nyelvi jelentés, valamint a jelentés létrehozásában szerepet játszó gondolkodásbeli (kognitív) folyamatok vizsgálata, amely folyamatok megértése kulturális jelenségek magyarázatát is lehetővé teszi. A világ jelenségeinek megértéséhez és rendszerezéséhez elkerülhetetlen, hogy (részben kultúrafüggő) kategóriákat alkossunk, illetve hogy a megszerzett ismereteket kategóriákba rendezzük. A kognitív folyamatok vizsgálata arra enged következtetni, hogy a valóság nem független tőlünk: annak nagy részét gondolkodásunk határozza meg. Metaforáink, nyelvtanunk és maga a jelentés is a világ egyéni, de kultúránk által részben determinált értelmezése. Nyelv és gondolkodás kognitív értelmezésben kölcsönösen befolyásolják és alakítják egymást: a nyelv maga is értelmezhető olyan jelentések hordozójaként, mely jelentéseket a kultúra, a kontextus és az egyén alkotják, de amely jelentések ugyanakkor visszahatnak a kultúrára és a társadalomra is. Ennek alapján a szerzők felvetik annak a lehetőségét, hogy nem is kognitív nyelvészetről, hanem kognitív társadalomtudományokról lenne célszerű beszélni.

A recenzióban – alkalmazott nyelvészként – az elméleti lehetőségek és akár filozófia-társadalomtudományi implikációk mellett kérdésként merült fel, hogy mennyiben lehetne ezen kulturális jelenségeket magyarázó kognitív folyamatokat az idegennyelv-oktatás

során arra használni, hogy a nyelvbe és a gondolkodásba ágyazott kulturális különbségeket nyelvtanulóknak közvetítsük, és ezzel a nyelvoktatás módszertanát gazdagítsuk, illetve a nyelvoktatást is hatékonyabbá tegyük?

Az utolsó fejezet után a fontosabb kognitív nyelvészeti fogalmak fogalomtárát is megtaláljuk, amely a magyar terminusok hosszabb definíciója – magyarázata mellett az „eredeti” angol terminusokat is tartalmazza. A könyv az irodalomjegyzéken túl felsorolja azon magyar nyelvű publikációkat is, amelyek – ha csak érintőlegesen is, de – a kognitív nyelvészettel foglalkoznak. A metafora- és metonímiamutató, valamint a név- és tárgymutató megkönnyítik az eligazodást és az információk visszakeresését a kötetben.

A kötet a kognitív nyelvészet tárgyalását az alapoktól kezdi, a legalapvetőbb fogalmakat és összefüggéseket is részletesen magyarázza. Az egyes fejezetek végén rövid összefoglalást találunk, ami nagymértékben megkönnyíti az olvasottak rendszerezését és/vagy tanulását. A könyv egésze didaktikailag kiválóan felépített: a gyakorlatias, egyszerű példák a bonyolultabb összefüggések megértését is elősegítik.

A kötetet ajánljuk mind nyelvészeknek, mind a kognitív nyelvészet iránt érdeklődő laikusoknak. Felsőoktatásban alkalmazható mester- és doktori képzésben egyaránt, illetve a számos példa, a magyarázatok a kötet önálló

feldolgozását is lehetővé teszik. A könyv ugyanakkor bevezető jellege mellett „szemnyitogatónak” is kiválóan alkalmas, hiszen olyan komplex összefüggésekre világít rá, amelyek későbbi, nagy volumenű kutatásokat is inspirálhatnak. A recenzens reményei szerint jelen kötet nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy minél több (leendő) nyelvész fedezze fel azon lehetőségeket, amelyeket a kognitív megközelítések és a kognitív nyelvészet hordoznak magukban.

Kiefer F. (2000) *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.

Kiefer F. (2007) *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.

Kövecses Z. (2005) *A Metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.

KOVÁCS LÁSZLÓ

Lengyel Zsolt: Szórol szóra

(Budapest: Gondolat Kiadó. 2012. 109 p.)

Lengyel Zsolt *Szórol szóra* című tanulmánykötete az Universitas Pannonica sorozat részeként jelent meg a 2012-es évben. A könyvsorozat a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar szellemi munkáit kívánja a kiadványokban megjelentetni. Az intézmény munkájában úttörő és kiemelkedő munkát végző Lengyel Zsolt, immár az egyetem professzor emeritusa, méltó helyet foglal el legújabb írásával a sorozatban.

A tanulmánykötet a magyar szókincs vizsgálatára irányuló kutatás eredményeit mutatja be. Az olvasó számára mély betekintést nyújt a mentális lexikon szerveződésének és szervezettségének kérdéskörébe azáltal, hogy több szempontú elemzés alá veti az adatokat. A könyvet kezébe vevő számára fontos információ lehet, hogy az adatbázis, amelyen a munka eredményei alapulnak, hozzáférhető (interneten: <http://szoasszociacio.ucoz.hu>, illetve könyv formájában: Lengyel Zsolt 2008. *Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája I.* Budapest: Tinta Könyvkiadó). A tanulmánykötetet nyelvészeknek, oktatáskutatóknak, pszichológusoknak, pedagógusoknak ajánlja a szerző, de a középiskolások és egyetemisták is bátran forgathatják ezt a kiváló munkát. Tartalmilag és szerkezetileg is két nagy fejezetre oszlik a könyv, amelyeket alfejezetek tagolnak kisebb részekre. Az első rész, amely további 6 alfejezetre oszlik, egy tág elméleti keretet biztosít a második részben található eredmények elemzéséhez. A könyv terjedelme nem engedi meg a hosszadalmas elméleti fejtegetést, viszont Lengyel Zsolt megközelítési szempontjai, azok újszerűsége és sokszínűsége kárpótolja az olvasót. Már az első fejezetben, amely *A mentális lexikon* címet viseli, a nyelvet és ennek részeként, a mentális lexikont mint kollektív és egyéni tulajdönt közelíti meg. Ebben az összefüggésben állapítja meg, hogy a mentális lexikon, s ezáltal a szókincs

tekintetében a beszélőközösség nagyobb egyéni és/vagy csoportos különbségeket mutat fel, mint a grammatikai szerkezetek esetében. Fontos megállapítása, hogy a nyelvi rendszer használatában kisebb a szabadságfok, mint a mentális lexikon illetve a szókincs tekintetében. A kollektív és az egyéni nyelvi sajátosságok és azok különbségei főként az utóbbiaknál érzékelhetők. Sajátos és újszerű az enciklopédikus és nyelvi ismeretek megkülönböztetése a mentális lexikon tekintetében. A mentális lexikon rendezettségére utalva olyan körülményeket említ, mint a lexikai műveletek gyorsasága, az egyéni szókincs nagysága, morfológiai műveletek végzése. Az utóbbira vonatkozóan kevés ismeretünk van, s ezzel kapcsolatban vet fel a szerző kérdéseket, mutat irányokat. A könyv egyik nagy erőssége, amely az elméleti fejtegetést akár a középiskolások számára is érthetővé teszi az, hogy példákkal illusztrálja, illetve támasztja alá a mondandóját. A második rész további fejezeteiben a szóasszociációs vizsgálatok előzményeiről, módszertani kérdéseiről, eredményeinek alkalmazási területeiről, a nyelvelméletekkel való kapcsolatáról, továbbá a magyar asszociációs adatbázisokról és az annotációról olvashatunk. Amellett, hogy leírást kapunk a Lengyel Zsolt által alkalmazott egyválaszos szóasszociációs teszt módszertanáról, betekintést nyerünk a főbb szóasszociációs technikákba is. A módszerek ismertetésénél azt is

megjegyz, hogy a mentális lexikon szerveződésének milyen tulajdonságaira világítanak rá. A szöveg jól áttekinthető, mivel a szerző a rövidítéseket kibontja, egyértelmű jelzéseket használ.

A szóasszociációs tesztek eredményeinek alkalmazhatóságát hangsúlyozza, amikor felsorolja azokat a területeket, amelyek profitálhatnak ezekből az elemzésekből. Ezek között említi meg az elméleti nyelvészetet, a pszicholingvisztika különböző területeit, a szociolingvisztikát, a nyelvtörténetet, a pedagógiai lingvisztikát, az afáziológiát és az igazságügyi nyelvészetet. A szóasszociációs vizsgálatok mindemellett egyre szélesebb alkalmazhatósági területen tűnnek fel, ilyen a piackutatás, pedagógia és hálózatelmélet.

A *Szóasszociációs vizsgálatok és a posztstrukturalista nyelvelmélet* című alfejezetben a szóasszociációs vizsgálatok helyét tárgyalja az egyes nyelvelméletekben, illetve azt, hogy ezen elméletek szerint mit tárnak fel a szóasszociációs vizsgálatok. Részletesebben Clark (1970) elképzeléseivel foglalkozik, aki a posztstrukturalista nyelvelméletbe ma is hasznosítható módon építi be az egyválaszos szóasszociációs vizsgálatok eredményeit. Lengyel Zsolt, a tőle elvárt kreativitással a példákat a saját magyar nyelvű adatbázisaiból meríti. A kompetenciák közül kiemeli a használatnyelvészeti kompetenciákat, amelyre a pszicho- és szociolingvisztika világítottak rá.

Ezzel összefüggésben hívja fel figyelmünket a szerző a nyelv multifunkcionális jellegére, melyet asszociációs példákkal világossá is tesz az olvasó számára. A magyar asszociációs adatbázisok vonatkozásában megjegyzi, hogy a nyelvi kutatások folytonossága fontos a nyelv fejlődésének és létezésének vizsgálatában. Magyar vonatkozásban Navracsics Judit (2007, 2011) kétnyelvűekkel végzett szóasszociációs vizsgálatait és Kovács László (2011) számítógépes adatgyűjtésen alapuló adatbázisát említi, amelyek előzmény nélküliek, így nem hozhatók összefüggésbe előző adatokkal. Lengyel Zsolt kutatása Balló Larissza (1983) és Jagusztinné Újváry Klára (1985) munkájának folytatása, illetve továbbfejlesztése (a létszámot jelentősen megnövelte (1000-1100 fő), országos merítésben végezte a vizsgálatot). Az eredmények több szempontú elemzését nagyban megkönnyíti, hogy a hívószó (a kötetben lásd HSZ) és a válaszó (VSZ) viszony jellemzésére teljes körű annotációt alkalmazott.

Egy tudományos munka egyik fő követelménye a megismételhetőség és ebből a szempontból fontos, hogy a kutató részletesen leírja a kutatás és a feldolgozás módszereit. Az elemzett munka mindkettőt tartalmazza.

A tanulmánykötet második fejezete a *Szóasszociációs vizsgálati eredmények elemzése* címmel 5 alfejezetben ismerteti a kutatás részeredményeit. A *Fonetikai/fonológiai kapcsolat a*

HSZ és VSZ között című alfejezet az asszociációs kapcsolatok egy ritka esetét tárgyalja, mely a korábbi elemzéseknek nem volt tárgya. Ez a fajta kapcsolattípus elég nagy részét alkotja az adatbázisnak (20 ezer eset) ahhoz, hogy az elemzésnek része legyen. A fonetikai/fonológiai kapcsolatokat további paraméterek mentén osztja szét, melyek közül némelyik rendszerező elv Navracsics Juditnál (2007) is megjelenik (pl. nyelvi manifesztáció: orális – írott). A nem alapformájú asszociátumok esetében az Nt (*ételt*) és Nv.1 (*ismerettel*) alakokat elemzi. Az e részben is fellelhető táblázatok segítik az áttekintést.

A melléknevek közül az ÉDES-KESERŰ, illetve a FEHÉR-FEKETE hívószavak sokrétű elemzését tárja elénk, amely a mentális lexikonban lévő kapcsolatok milyenségére világít rá, többek között arra, hogy a válaszokban generációs különbségek fellelhetők, továbbá feltárja a melléknevek tágabb jelentéstartalmát (erkölcsi, etikai tartalom).

A rendszernyelvészeti szempontok mellett használatnyelvészeti szempontokat is involvál a *Magyar: mint szó és mint viszony* című alfejezetben a MAGYAR HSZ-ra érkezett VSZ-k elemzésében. Ahogy arra az elméleti bevezetőben is utal a szerző, az anyanyelvi nevelés is kamatoztathatja a szóasszociációs vizsgálatok eredményeit. Ezt az utolsó alfejezet az *Anyanyelvi nevelés: Himnuszunk* címmel jól ábrázolja.

Lengyel Zsolt *Szóról szóra* című tanulmánykötete egy olyan kutatásba enged betekintést, amely amellett, hogy a mentális lexikonban lévő általános szabályosságokat mutatja be, a nyelvspecifikus sajátosságokra is rámutat, amelyek további vizsgálódások tárgyát képezhetik. Az adatbázis nagyságára való tekintettel minden bizonnyal újabb elemzések látnak majd napvilágot.

Irodalom

<http://szoasszociacio.ucoz.hu>

Balló Larisza (1983) *Magyar verbális asszociációk 1.* Szeged, Budapest, Debrecen.

Clark, H. (1970) *Word associations and linguistic theory.* In: J. Lyons (ed.). *New Horizons in Linguistics.* Harmondsworth: Penguin.

Jagusztinné Újvári Klára (1985) *Magyar verbális asszociációk 2.* Szeged, Budapest, Debrecen.

Kovács László (2011) *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Lengyel Zsolt (2008) *Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája 1.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Navracsics Judit (2007) *A kétnyelvű mentális lexikon.* Budapest: Balassi Kiadó.

Navracsics Judit (2011) *Szóaktiváció két nyelven.* Budapest: Gondolat Kiadó.

BÁTYI SZILVIA

**Markó Alexandra (szerk.):
Beszédtudomány. Az
anyanyelv-elsajátítástól a
zöngkezdedési időig**

(Budapest: ELTE Bölcsészettudományi
Kar – MTA Nyelvtudományi Intézet. 398
p.)

Gósy Mária professzor kerek évfordulót ünnepel idén, tiszteletére barátai, kollégái, tanítványai *Beszédtudomány* címmel tanulmánykötetet állítottak össze. Mint a szerkesztő bevezetőjéből kiderül, nem hagyományos emlékkönyvről van szó, mivel az aktuális kérdésekkel foglalkozó tanulmányok mind a köszöntött munkásságához kapcsolódnak, a beszéd témája köré csoportosulnak.

A tanulmányok könnyebb áttekintésére kétféle mutató van segítségünkre. A kötetben való szereplésük sorrendje tematikus jellegű fejezetekre tagolja a kiadványt [*Régi fogalmak új megvilágításban; Életkori sajátosságok a beszédben; A beszédfeldolgozás aspektusai; Zöngé, zöngéesség, zöngétlenedés; Prozódiái sajátosságok (az írástól a felolvasáson át a spontán beszédig); A beszéd információtechnikai vonatkozásai*], így egy fejezetbe kerülnek a különböző módszertanú és a nyelv különböző szintjeit érintő kutatások. A tartalomjegyzék után található mutatóban pedig tudományterületek szerinti elrendezésben tekinthetjük át a kötetben helyet kapó tanulmányokat

(*Fonológia; Szegmentális fonetika; Szupraszegmentális fonetika; Pszicholingvisztika; Beszéde technológia; Retorika, írásjeltan*). Az egyes fejezetek aránya jól tükrözi az ünnepelet életművét: a legtöbb tanulmány a fonetika és a pszicholingvisztika tárgykörébe tartozik.

A *Régi fogalmak új megvilágításban* című fejezet három tanulmánya olyan nyelvi jelenségeket vizsgál, amelyekről már számos tudományos megállapítás született. Siptár Péter írásában a magyar hosszú mássalhangzókat érintő degemináció fogalmkörét járja újra körül fonológiai és fonetikai szempontból, pontosítja a kategóriákat és új, megválaszolatlan kérdéseket tesz fel a jelenség kapcsán. Varga László szintén egy, a fonetika és fonológia határterületét érintő és a szakirodalomban ellentmondásos kérdést dolgoz fel: van-e magyar mellékhangsúly? Gyarmathy Dorottya az egyik megakadás-jelenség, az újraindítás besorolását gondolja újra, és bizonyítja be a kettős kategorizálás létjogosultságát.

Az *Életkori sajátosságok a beszédben* négy tanulmánya szegmentális fonetikai és pszicholingvisztikai szempontok szerint vizsgálja az életkornak a beszédre gyakorolt hatását. Vesna Mildner és Martina Bajzec horvát anyanyelvű gyermekek beszédében vizsgálta a nemi különbségeket. Eredményeik alapján megcáfolták azt a közkeletű elképzelést, miszerint a fiúk verbális képességei a

kisiskolás korban is elmaradást mutatnak a lányokéhoz képest. Deme Andrea óvodások anyanyelv-elsajátítását vizsgálta akusztikai megközelítésben. A tanulmányban összevetette a nemzetközi szakirodalomban megtalálható (nyelvspecifikus) eredményeket a magyar nyelvben megvalósuló vokálisok formáns- és időszerkezetével. Neuberger Tilda szintén spontánbeszéd-vizsgálatokat végzett, öt korcsoportban (óvodások, alsó és felső tagozatos általános iskolások, középiskolások és felnőttek) jellemezte az adatközlők beszédének morfológiai és szintaktikai komplexitását. Az amerikai DSS-módszer (amelyben a beszédben megjelenő szavak, szófajok és szintagmák bizonyos pontszámot érnek bonyolultságuk szerint) magyar adaptációjának (KFM-módszer) alkalmazásával kapott eredmények alapján megállapította, hogy az életkorral párhuzamosan fejlődik a beszéd grammatikai összetettsége is. Bóna Judit négy szempontból vizsgálta adatközlői spontán narratíváját: temporális sajátosságok, megakadások, a grammatikai komplexitás és a szókincs tekintetében jellemezte az idősödő, az idős és a matuzsálemi korú beszélők megnyilatkozásait. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a nagy egyéni különbségeken kívül szignifikáns eltérések mutatkoznak az artikulációs tempó, a szünetek időtartama és a szerkesztettség tekintetében a korosztályok között.

A beszédfeldolgozás aspektusai című fejezetben a percepciót vizsgáló kutatások kaptak helyet. Imre Angéla a Gósy Mária által kidolgozott GMP beszédfeldolgozási mérő teszt német adaptációjával végezte kutatását. A 4–7 éves német anyanyelvű gyermekek beszédészlelését és -megértését mérő négy alteszt eredménye a magyar nyelven végzettekhez hasonlóan percepciósi problémát mutatott a gyermekek nem elhanyagolható részénél. Menyhárt Krisztina gyermekek számára készült rajfilmeket vizsgált azok temporális sajátosságai, valamint vizuális és auditív percepciójuk szempontjából. Az eredmények szerint a mesefilmek beszédtempója nagy arányban megfelel a gyermekek beszédtempójának, és a hipotézissel ellentétben a képek nem vagy csak kevéssé segítették a szöveg megértését. Horváth Viktória kutatásában a hezitációs jelenségek percepcióját vizsgálta: a kitöltött szünetek mennyire feltűnőek a hallgató számára, illetve milyen tényezők befolyásolják azonosításukat. Az eredmények szerint a jelenség azonosítására hatással van annak időtartama, a zöngeminőség, a hezitálás szövegbeli elhelyezkedése, illetve kontextusa. A Jászó Annának a retorikai elemzésről szóló tanulmánya hiánypótló a magyar nyelvészetben: elméleti háttérrel nyújt a sokrétű és bonyolult szöveganalízis szempontrendszerének kidolgozásához. Navracsics Judit és

Sáry Gyula kutatásukban a tipológiaiailag különböző nyelvek írott nyelvi feldolgozásának temporális különbségeit vizsgálta magyar–angol kétnyelvűeknél. Eredményeik alapján elmondható, hogy a magyar esetében a szintaktikai, míg az angolnál a szemantikai hibák felismerési aránya jobb, valamint a reakcióidő-adatok és a helyes döntések aránya is igazolta a magyar nyelv dominanciáját.

A negyedik fejezet (*Zöngé, zöngésség, zöngétlenedés*) szegmentális fonetikai kutatásokat tartalmaz. Damir Horga angol nyelvű tanulmánya horvát anyanyelvű beszélők zöngéképzését vizsgálta normál, zárt és nyitott „bite block” (a metszőfogak közti 1, illetve 10 mm vastag lemez) helyzetben. Az eredmények szerint a szupralingvális helyzetek befolyásolják a zöngé minőségét, amelynek háttérében a laringális izomzat feszessége, az aerodinamikus helyzet megváltozása és a szupralingvális beállításokra való visszacsatolás gátjának megváltozása állhat. Grácsi Tekla Etelka és Kohári Anna tanulmányában a többszörös felpattanással megvalósuló explozívák zöngékezdési idejét (VOT) vizsgálja. A szakirodalomban használt három mérési módszer összevetésével létrejött adatok azt mutatják, hogy a mássalhangzó képzési helye, a környezetében lévő magánhangzók minősége és a beszélők egyéni hangképzése is befolyásolja a zárfeloldás szerkezetét. A fejezet harmadik

tanulmánya szintén angol nyelvű: Ruth Huntley Bahr és Stacy N. Kile percepció vizsgálatában az afrikai-amerikai angolt beszélő gyermekek esetében értékelték a szóvégi mássalhangzók zöngésségét. Az eredmények azt mutatták, hogy az ezt a nyelvváltozatot beszélő gyermekeknek több fonetikai információra van szükségük a zöngésség megállapításához, így a vernakulárisuk kihatással lehet bizonyos, a fonológiai tudásra is épülő feladatokban nyújtott teljesítményükre.

A *Prozódiai sajátosságok* című fejezet első tanulmánya az írott nyelv intonáció-jelölését vizsgálja. Keszler Borbála 16. századi, felolvasásra szánt nyelvemlékek írásjelhasználatát elemezve bizonyítja, hogy ebben az időszakban még élt az intonációs-szünetjelölő írásjelhasználat hagyománya. Markó Alexandra négy lexémát (*akkor, azért, így, ilyen*) tartalmazó közlések esetében hasonlította össze a hangsúly észleletét előidéző paramétereket felolvasásban és spontán beszédben. Hipotézise, miszerint az olvasott szövegben markánsabb a hangsúly szupraszegmentális fonetikai kifejeződése, mint a spontán produkcióban, igazolódott. Váradi Viola arra a kérdésre kereste a választ, hogy vajon létezik-e a spontán beszédnek bekezdésszintű tagoltsága. Percepció kísérletei alapján megállapította, hogy a tagolás inkább tematikus szerveződésű, nem határozható meg általános stratégia a

nagyobbszövegegységek határjelölésére. Gocsál Ákos annak a nemzetközi gyakorlatnak a helyességét kérdőjelezi meg, hogy az egyénre jellemző alaphangmagasságot az F0-adatok számtani középértékével és szóródásával adják meg. A kutatásban mért F0-értékek számtani középértékét, móduszát és mediánját megvizsgálva az eredmények nagyfokú aszimmetriát mutattak, így az általános gyakorlat valóban kevésbé megfelelő. A kutatás megállapítja még, hogy az izolált [ə] hang esetében a férfiak F0-ja a spontán beszédből mért érték móduszához, míg a nőké az F0 átlagértékéhez áll közel.

Az utolsó fejezet a beszéd információtechnológiai vonatkozásaival foglalkozik. Beke András tanulmányában bemutatja, hogy Gauss-keverékmodell, valamint Gauss-keverékmodell – általános háttérmodell alkalmazásával a beszélőazonosítás eredményei jelentős mértékben javulnak, akár 13 s-os rész is elégséges ahhoz, hogy a beszélőket alacsony hibaaarányal tudjuk automatikusan felismerni a beszédhang alapján. Olasz Gábor a gépi beszéd-előállítás elmúlt 30 évének törekvéseit, céljait és lehetséges fejlesztési irányait tekinti át. Az összefoglalóból kiderül, hogy a két oldalról jövő törekvések (mérnök és nyelvész irány) hogyan közelednek egymáshoz a részben ellentétes célhoz (hangbiztonság és emberi hangminőség) hasonlóan.

A rövid ismertetésekből kiderül, hogy a kötet nagyon változatos nézőpontokból közelíti meg a beszéd, a beszédtudomány kérdéskörét. Helyt kap benne írott és hangzó, emberi és gépi beszéd, spontán és felolvasott szöveg, produkció és percepció. A beszéden kívül Gósy Mária kapcsolja még össze a tanulmányokat, hiszen kevés kivételtől eltekintve minden tanulmány végén megtalálhatjuk nevét a felhasznált szakirodalom-jegyzékben. Így a tanulmánykötet valóban egyszerre tiszteleg az ünnevelt eddigi munkássága előtt, és ad helyzetjelentést a tudomány aktuális kérdésfelvetéseiről.

TAMÁS DÓRA ZSÓFIA

Tóth Szergej: Nyelv, kép, hatalom

(Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó / Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 2011. 186 p.)

Ismét nőtt eggyel a Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke kiadványainak a száma: a mesterszakos hallgatók képzését szolgáló kötet, oktatási segédanyag jelent meg – még tavalyi imprimatúrával ugyan – ez év (2012) elején. A *Mesterfüzet*-sorozatot azzal a szándékkal bocsátották útjára szerkesztői és szerzői, hogy jegyzetként funkcionálva, az oktatás követelményeihez rugalmasan alkalmazkodva szakirányok, tantárgycsoportok, kurzusok anyagáról nyújtson átfogó képet,

tájékoztatót, és egyúttal **szervezett anyagokkal** lássa el a hallgatót, így segítve az oktatás folyamatát, a diákok felkészülését.

Jelen kötet szerzője – elismert szakember a lexikológiai-lexikográfiai és szociolingvisztikai kutatások, a **nyelv és hatalom, nyelv és politika** összefüggéseit kutató nyelvészek körében – könyve első fejezetében (**A hatalom szóteremtése**) főként a totalitárius társadalmak lexikára gyakorolt hatását járja körül, veszi górcső alá. A hallgató/olvasó szinte beleláthat az új orosz nagyszótár (melynek egyik társszerzője kötetünk írója volt) szerkesztői munkálataiba, tanúja lehet annak, hogy poliszém szavak tucatjai – melyek a szovjet korszakban erőteljes jelentésszűkülésen mentek át (pl. *kártevő, likvidálni, párt* stb.) – hogyan kapják vissza (írásban is kodifikálva) régebbi jelentésüket is, hogyan változnak meg a hozzájuk kapcsolódó stílusminősítő terminusok: szavak, jelentések **rehabilitációjának** lehetünk ezáltal tanúi. Az olvasónak eközben nemcsak nyelvi ismeretei gyarapodnak, hanem a nyelvhasználatot befolyásoló társadalmi-politikai háttérrel is képet kap, enélkül ui. még fordításban is nehezen érthetné a Gulág-argó sajátos frazeológiáját, nyers és vaskos megfogalmazásait vagy a politika nyelvezetének porhintő eufémizmusait (vö. *'halálbüntetés'* helyett *'első fokozatú büntetés'*, mely idővel tovább finomodva *'társadalomvédelmi*

intézkedés' lett stb.). A nyelv, mint látjuk, eszköz a hatalom kezében, s a kollektív tudat manipulálásának hatásai a lexika szintjén jelennek meg a legészrevehetőbben (21.o.).

Az **Analógiák** c. fejezetben a szerző kifejti, hogy a közel azonos módon lejátszódó társadalmi-gazdasági változások, a hasonló hatalomgyakorlási módszerek nagyjából azonos nyomokat hagynak a különböző nyelvekben; gondoljunk csak a francia forradalom nyelvi hozadékára, a Harmadik Birodalom és a szovjet korszak abbreviációkat gyártó, a konkrét jelentéseket elkendőző vagy azokat szántszándékkal homályban hagyó szóteremtésére, a nyelvi sablonok állandó sulykolására, a vezéreket magasztaló jelzők, a már irracionális szuperlatívuszok értékvesztésére stb. A történelmet ismerő olvasó azt veszi észre, az autokrata, totalitárius államok berendezkedése, hatalomgyakorlása szinte ugyanazt a forogatókönyvet követi mindenütt, talán csak az időtengelyen való előrehaladás az, ami különbségeket okozhat a birodalmi nyelvhasználatban.

A 3. fejezet címe – **Az orosz-szovjet tolvajnyelv** – első pillantásra azt sugallja, hogy itt az orosz börtönszlengről szerzünk majd ismereteket, de a helyzet ennél jóval bonyolultabb, és nem is csupán szociolingvisztikai kérdés. Ahogy a szerző megjegyzi (55.o.), az alvilág nyelve, a *'blatnoj jazik'* egy időben része lett az orosz és szovjet kultúrának, az egész szovjet civilizációnak. Egyszerre van jelen

benne a titkosság és a „szaknyelvi elem”, miközben a szociolektusokraj jellemző klasszikus vonás, az elkülönülésre, a hermetikusságra való törekvés igénye egyre halványul; fordulatai átszövik a politika, a sajtó nyelvét, a közbeszédet, ily módon mintegy integrálódik a rendszerbe. Ez akkor válik érthetővé, ha ismerjük a '30-as évek Szovjetuniójának életét: a Gulág-táborok lakói, a hatalmas építkezéseken dolgozó (kényszer)munkások serege, a polgárháború után az országban csavargó gyerekek tömege mozgatja, gyűri, terjeszti, gazdagítja ezt a nyelvet, mely már nem is rétegnyelv, hanem egész nyelvhasználati rendszer. A durva beszéd, a nyelvi agresszió kvázi az általános norma szintjére emelkedik, így pl. nem is jelezheti egyértelműen használójának szociális státuszát. A nyelvészek egy része a tolvajnyelvi elemek elterjedésének és legalizálódásának másik okát az iskolázatlan elemek „felemelésében”, pozícióba kerülésében véli megtalálni, ők azok, akik fogékonyabbak a zsargon használatára (65.o.). Ám nemcsak az élőbeszéd stílusa, az újságok nyelvezete is durvul, közben fakul és szegényedik is, ti. bizonyos főnevekhez csak bizonyos jelzők kapcsolódnak (mialatt az asszociációs bázis is szűkül): a harc *könyörtelen*, a tiltakozás *éles*, a szatíra *gonosz*, a taps *viharos*, *hosszantartó*, Sztálin pedig *hatalmas*, *zseniális*, *szeretett vezér*.

Névadási szokások a hatalom szolgálatában (4.). Ismeretes, hogy különböző társadalmakban a neveknek már az ókortól lehetett státuszjelző funkciójuk is; a háromelemű nevet viselő szabad római (pl. *Marcus Tullius Cicero*) rabszolgája *Tiro*, *Ursus* vagy *Flora* lehetett – egyelemű névvel. Az Árpád-kori *Nyeste* és *Nyuszt*, *Lilium* vagy *Gyönyörű* – az ún. *dominanevek* – mellett *Vederey* ('mosónő') és *Cuce* ('szüszke/szöszöcske – szövnő') inkább *ancillanév*nek tűnik. A korai orosz társadalomban a Kijevi Rusz fejedelmei között olyan nevekkel találkozunk, mint *Vlagyimir* ('hatalom'+ 'béke'), *Szvjatoszláv* ('szent'+ 'dicsőség') vagy *Szvjatopolk* ('szent'+ 'sereg'), de még jóval később is (kb. a 17. századtól a 20. század elejéig) észlelhető, hogy a nemesség és parasztság keresztnev-viselési szokása eltér egymástól: pl. *Vasziliszta*, *Marfa* és *Praszkovja*, illetve *Mihajlo*, *Vaszilij* és *Iván* nagyobb eshetőséggel tartoznak falusi közösséghez, mint *Jelizaveta* és *Olga* vagy *Alekszandr* és *Nyikoláj*, ezek a nevek inkább a nemesség és a gyér számú polgárság soraiban dívtak.

Ahogyan a francia forradalom annak idején erőteljes változásokat hozott a személynévadás terén – a köznevekből (évszakok, növények, tárgyak, elvont fogalmak stb.) született tulajdonnevek adása majdnem olyan gyakori volt, mint a keresztény neveké – , úgy a proletárforradalom győzelme után,

de különösen a '30-as évektől kezdve valami nagyon hasonló folyamat játszódott le a Szovjetunióban is. Nemcsak a – egyház által addig nem preferált – kereszténység előtti nevekhez (*Lada, Szvetozar, Rurik* stb.) nyúltak vissza, hanem egyre gyakoribbá váltak a kor eszmevilágát tükröző nominációk is. Milyen nevet is kaphatott az újszülött? Szinte bármilyet, ez csak a szülők materialista meggyőződésétől, forradalmi hevületétől, fantáziájától vagy annak teljes hiányától függött; kiinduló pontnak nagyon megfelelt pl. a Mengyelejev-féle periódusos rendszer is (*Titán, Volfram, Vanádij*), de az erőteljes iparosítás is nyomott hagyott a névadáson (*Traktor, Kombájn, Teksztil, Indusztrija*). Marx, Engels, de különösen Lenin, majd Sztálin nevéből – anagrammák, összevonások, betűszavak útján – meglepő mennyiségű és változatú név született fiúnak, lánynak egyaránt [vö. *Elem* Klimov filmrendező nevében el=L(enin), em=M(arx); ám a tér szűk e példaanyag gazdagságának bemutatásához]. A romantika sem szorult teljesen háttérbe, a leánygyermek lehetett *Berjoza* 'nyírfa', *Bjelaja nocs* 'fehér éjszaka', de akár *Revoljucija* 'forradalom' vagy *Volga* is. Fiúgyermeknek inkább a *Dub* 'tölgy', *Altaj* vagy *Ararát* név dukált (e sorok íróját és hallgatótársait annak idején – egy leningrádi részképzésen – *Urál*, egy baskír egyetemista felügyelte és

gardírozta). A '60-as évekre ez a típusú névadási módszer lecsengett, viselőik egy része a szelídebb, elfogadhatóbb variációt megtartotta, ám sokan nevet is változtattak. (Hozzátehetjük: egyáltalán nem csak szovjet-orosz jelenségről van szó, az ún. nyugati demokráciákban is neveztek el gyermekeket *Iljics* tiszteletére vagy kapott *Guerriero* 'harcos' nevet az újszülött a '40–'60-as évek között, ám e nevek többnyire csak az anyakönyvben és a hivatalos iratokban szerepeltek, a család és a környezet megkímélte az egyént, aki a napi használatban *Elio*, illetve *Giovanni* lett.)

Toponimák a hatalom szolgálatában (5). A „cuius regio, eius religio” elve régtől érvényes az emberi civilizációkra – még ha ez nem is mindig szó szerint értendő. A francia forradalom idején a *saint* előtagot kellett elhagyni a helynevek elől, a náci Németország a szláv eredetű földrajzi neveket germánosította előszeretettel, Szovjetunióban az egykori uralkodók vagy családtagjaik nevét őrző városneveket (s nem csak azokat) cserélték le – többnyire forradalmárnevekre vagy a *kraszno-* 'vörös' előtagra. Vannak köztük jól ismert, a köztudatban szilárdan beépült cserék: *Szentpétervár–Pétervár–Leningrád* vagy *Caricin–Sztálingrád* (mára viszont történelmi tény: a híres sztálingrádi csata emlékeit és színhelyét *Volgográdon* látogathatjuk meg); *Jekatyerinburgból Szverdlovszk*, *Jekatyerinodarból Krasznodar* lett, s vannak városok, melyek neve – a

személyi kultusz kiteljesedése és a terror fokozódása idején – többször is változott, ha az előző névadópersona non grata lett. Ugyanez persze megtörténhetett az utóddal is (vö. *Jelizavetgrád* > *Zinovjevsk* > *Kirovográd*). Lenin és Sztálin halála után a kényszerűen nevet változtató helységek száma felduzzad, de még hosszú évtizedekkel később (pl. Andropov és Brezsnyev halála után) is dívik az átnevezés, számtalan kisebb település és egy nagyobb iparváros, *Ribinszk*, illetve *Nabereznije Cselni* kényszerül felvenni az elhunyt politikus nevét – majd sztornó.

Új utcanevek – általában és jó esetben – akkor születnek, amikor maga az utca kialakul. A szovjet korszak azonban szinte rögtön a hatalmába keríti, új névvel látja el a már évszázada meglévő nagy, központi tereket, utcákat is: a táblákra a munkásmozgalom kiemelkedő személyiségeinek neve, az új rezsimhez kapcsolódó fogalmak, a *vörös* jelzővel felruházott foglalkozásnevek kerültek (*Vörös szabók*, *Vörös írók*, *Vörös szántóvetők*, *Vörös nyomdászok stb. utcája*), miközben a tisztogatás áldozatául esett politikusok, szakemberek neve helyére – akárcsak a városnevek esetében – egyre új utcanév táblák kerülnek. A folyamat időben egy kavalkád: gyakran nehezen követhető, és egy ekkora birodalomban egyáltalán nem könnyű megjegyezni, fejben tartani, aktuálisan mit, hogy hívnak. (Megjegyzendő: a Szovjetunió

széthullása után megindult a visszanevezések sora, a folyamat ma is tart.)

Az átkeresztelési járvány annak idején – talán valamivel kisebb mértékben – a szocialista tábor is kivétel nélkül megfertőzte, ti. **akié a hatalom, azé a név** is (vö. pl. *Karl-Marx-Stadt*, *Orasul Stalin*; Dunapentele > *Sztálinváros* > Dunaújváros, utóbbi mintájára Leninváros sem kapta vissza a Tiszaszederkény nevet, Tiszaújvárossá avansált). Nálunk legjobban talán az utcanevek szenvedték meg a kétszeri (a '49-es és a '90-es fordulat utáni) váltást; a szerző megállapítása szerint ez az a folyamat, amely a leggyorsabban képet ad egy globális társadalmi-ideológiai változás nyelvi hatásairól (93.o.).

A rövidítések (6.). Abbreviatúrák, aztán új abbreviatúrák, majd még újabb abbreviatúrák – talán így lehetne jellemezni a szovjet hatalom első évtizedeit, amikor a szókincs bővülésének legerőteljesebb módszere a különféle technikákkal (egyszerű betűszavakkal: *GPU*, kombinált, vegyes technikával: *GULag*, a kezdő szótagok összeolvasztásával) alkotott lexémák elburjánzása volt. A könyv bőséges példaanyaggal szolgál arra, hogy a társadalmi-politikai szférában mennyi fogalmat, kifejezést, a jogszolgáltatásban pedig egész törvénycikkelyeket helyettesítettek (szóban és írásban egyaránt) egy-egy betűszóval vagy egy betűhöz rendelt számmal. A rövidítések idővel lexikalizálódnak, új főnevek, igék

motiváló tövévé válnak, s nemcsak dekódolásuk okozott nehézséget (Milyen szerv, bizottság, intézménylehet mögötte? Vagy minek a rövidítése pl. a *kom-* előtag: *kommunista, kommunális, komitét, kommandó?*), hanem az állampolgár számára egyúttal a hatalom keltette homályos félelmet, bizonytalanságot, a „szervek” titkolózását, a dolgok áttekinthetlenségét és szövevényességét is jelezték. Az életöszön, a természetes nyelvi védekezés olykor ironikusan oldotta fel ezeket a rövidítéseket (hogy a sokból csak a legismertebb példát hozzuk az olvasónak: *CCCP = Szmerty Sztálinu, szpaszáj Rossziju, azaz Halál Sztálinra, mentsd Oroszországot*; 109.o.). E fejezet megértését – csakúgy, mint a legtöbbét – képek is segítik, a vizuális megjelenítés olykor mélyebb tartalmak átadására képes, mint a szöveg.

Az ellenség neve (7.). Ellenség nemcsak lesz, születik, keletkezik stb., hanem nyelvi eszközökkel is teremthető, megidézhető. Ha szó szerint nem is így, de lényegében ezt boncolgatja a fejezet, amely fejlődésében mutatja be, milyen szavakkal jelölhető (bélyegezhető meg) a hatalomnak nem tetsző egyén. Lehet az *káer* (kr = kontrevoljucionyér), a már említett (és eredetileg csak biológiai) *kártevő*, majd a *nép ellensége* (az utóbbi két megfogalmazás eléggé homályos és eléggé rugalmas is ahhoz, hogy abba az égvilágon mindaz beleférjen, amit bele

kívánnak tuszkolni), de idővel még ennél is tágabb lesz a kör: a megbélyegzés kiterjed a környezetre, a családtagokra is, az egyén bűnhődhet csupán azért is, mert *a nép ellenségének felesége/rokona*. (A kifejezés elég életrevalónak bizonyult, a gorbacsovi időkben *a peresztrojka ellensége* terminus tenyésztett és virult.) A szerző megfogalmazása:

A konkrét felől az általános irányába tartó mozgás, a szemantikai többértelműség óriási, a hatalom számára politikailag kiaknázható előnyöket rejtett magában.

nem csupán a szovjet társadalmi berendezkedésre igaz, hanem általában is jellemző a hatalmat kézben tartó, a tömegeket manipulálni óhajtó társadalmakra.

Nagyon figyelemreméltók azok az illusztrációk (plakát- és fényképanyag, híressé vált filmkockák) is, amelyek a fejezethez tartoznak; ellenségábrázolás egyrészt a világ- és polgárháborúk, a kolhozszervezések idején és a „mieink” képe: a harcos mindennapok munkás hőse, a jövőbe tekintő kolhozparaszt, a kemény martinász, a világűr meghódítója – már-már maga **a szovjet ikon**.

E kifejezéssel az utolsó **(8.)** fejezethez érünk, ahol a klasszikus Szent Miklós-ábrázolástól a fényképezőgép lencséje elé dermedt család és/vagy iskolai osztály, a szovjet korszakot szimbolizáló

szocreál képek, szobrok, egy-egy tárgy (katonasapka, jelvény) tudatosan vagy ösztönösen megkomponált, önmagán túlmutató üzenetét látjuk. Itt viszonylag kevés (és majdnem fölösleges is) a szöveg, valóban a képek hatnak és beszélnek; szimbolikájuk – remélhetőleg – nem csak az idősebb nemzedék számára fejthető meg.

A **Felhasznált és ajánlott irodalom** (9.), amely a szakmunkáknak többnyire csak obligát befejező része, ebben az esetben önálló szekcióként funkcionál, a *Mesterfüzetek* ugyanis hangsúlyozottan feladatának tekinti, hogy ne csupán a forrásanyag bibliográfiáját rögzítse, hanem az adott szakterület fontosabb műveit is látótávolságba hozza. Az olvasó – legyen laikus vagy szakember – így egy helyen tájékozódhat a téma bármely szegmensét érintő monográfia, folyóiratcikk, internetes forrás adatairól, elérhetőségéről. Ekkora adatbázis felmérhetetlen segítséget nyújthat szakdolgozó hallgatónak és kutatónak egyaránt, ti. a bőséges orosz és magyar szakirodalmon kívül megtalálhatók itt egyéb (angol, német, cseh stb.) nyelvű referenciamunkák adatai is. (A teljességhez hozzátartozik: a következő kiadásnál az illetékesek figyeljenek arra, hogy lehetőség szerint minden orosz szó és kifejezés mellett ott legyen azok fordítása vagy magyarázata, s az elírások, nyomdahibák se vonjanak le a tartalmas kötet értékéből! Azon is érdemes elgondolkodni, hogy –

esetleg alcímként – kifejezésre jusson: bár az anyag pl. a francia, a német, a magyar stb. hatalmi rendszer szóteremtését is bemutatja, alapvetően a szovjet-orosz birodalmi nyelv világával foglalkozik.)

Egy ismertetést a recenzens általában azzal zár, hogy felteszi a kérdést, ki(k)nek ajánlja a művet. Ez a könyv, ahogy már említettük, oktatási segédanyagként készült, de nem klasszikus jegyzet, önmagában is olvasmányos, ugyanakkor elgondolkodtató szakmai anyag, mintegy summázata a szerző tollából eddig megjelent hasonló témájú tanulmányoknak. A tartalom talán egy kicsit közelebb állhat a nyelvész-, politológus vagy történészhallgatók érdeklődési köréhez, ám nem csupán azok profitálhatnak belőle; tekintélyes tényanyagot talál itt – példának okáért – a társadalmi viszonyok vagy a korabeli urbánus és lágerfolklor iránt érdeklődő olvasó, a szemiotikával, nyelvészociológiával foglalkozó kutató is. A fiatalabb korosztály olyan – a szókincsben, nyelvhasználatban is nyomot hagyó – világról olvashat benne, amelyet (hál'istennek) nem élt át, de furcsaságait, groteszk mivoltát így könnyebben megérti, a kissé idősebb nemzedék pedig ráismer a (nem rég)múlt nyelvi fordulataira, arra, hogy a mindenkori államrezon mi módon tudja árnyalni, befolyásolni és manipulálni a mindennapok szimbólumrendszerét, szókincsét és nyelvhasználatát.

SULYOK HEDVIG